

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 2

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2019

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 2

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2019

Рецензенти:

Леміш Н.Є. доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)

Толчеева Т.С. доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(*протокол № 5 від 30 травня 2019 р.*)

Колектив авторів:

Аладько Д.О., Білоусова Т.П., Деменчук О.В., Калініченко М.М., Кінащук А.В.,
Константинова О.В., Кучма Т.В., Летюча Л.П., Михайлова Є.В., Мізін К.І.,
Павлова О.І., Павловська Л.О.

Семантична деривація лексики в аспекті міжмовних досліджень
С 30 : колективна монографія / кол. авт. ; голов. ред. О.В. Деменчук. – Рівне : РДГУ,
2019. – 150 с. – (Історія та сьогодення філологічної науки ; т. 2).

Lexical semantic derivation in cross-linguistic studies : Collective
work / auth. ; O.V. Demenchuk (ed.). – Rivne : RSUH, 2019. – 150 p. – (History
and Contemporaneity of Philological Science ; v. 2).

У колективній монографії представлено розвідки, присвячені міжмовним дослідженням семантичної деривації лексики. На матеріалі споріднених і неспоріднених мов (англійська, німецька, французька, чеська, польська, болгарська, українська, російська, турецька) розглянуто низку актуальних питань теорії семантичної деривації: моделі семантичної деривації, механізми і стратегії семантичних змін, процеси транспозиції, термінологізації, детермінологізації.

The collective work deals with a cross-linguistic study of lexical semantic derivation. Based on the related and non-related languages (English, German, French, Czech, Polish, Bulgarian, Ukrainian, Russian, and Turkish), the paper focuses on the topical issues of semantic derivation theory: semantic derivation models, mechanisms and strategies of semantic change, processes of transposition, terminologisation, determinologisation.

УДК 81'373-115

ЗМІСТ

**ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ
ТЕОРІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ**

Деменчук О.В. СТРАТЕГІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ЛЕКСИКИ В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	6
Мізінь К.І. АКТУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ДЕРИВАЦІЇ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ	26

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
ЛЕКСИКИ У БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Белоусова Т.П. КОМПОЗИТИВНІЕ ОТФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАИМЕНОВАНИЯ ЛИЦА В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ	39
Летючая Л.П. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ МЕЖДОМЕТИЙ В ПРОЦЕССЕ ПОРОЖДЕНИЯ ОЦЕНОЧНЫХ ДЕРИВАТОВ НА ПРИМЕРЕ РУССКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ .	54

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
ЛЕКСИКИ У ВІДДАЛЕНОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Аладько Д.О. МЕТОНИМІЧНІ МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОЇ ДИНАМІКИ НОМІНАЦІЙ АРТЕФАКТІВ (НА ПРИКЛАДІ НАЗВ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ)	69
Константинова О.В. СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ І ПРОЦЕСИ ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ТЕРМІНІВ	82

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ
У БЛИЗЬКО- ТА ВІДДАЛЕНОСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Кінащук А.В. СТРАТЕГІЇ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ІРРАЦІОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	90
Кучма Т.В. НОМІНАЦІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ, ПОЛЬСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ	105
Павлова О.І. МІСЦЕ І РОЛЬ ТЕРМІНІВ-ЕПОНІМІВ У МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ	114

Павловська Л.О. СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА ВЕРБАЛЬНИХ ФОРМУЛ ПОБАЖАНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ	122
---	------------

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
ЛЕКСИКИ У НЕСПОРІДНЕНИХ МОВАХ**

Михайлова Є.В. КАТЕГОРІЙНА СЕМАНТИКА ПРИКМЕТНИКА В ТУРЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	130
--	------------

**СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ
У ПРОСТОРИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

Калініченко М.М. КАРНАВАЛІЗАЦІЯ АМЕРИКАНСЬКОЇ МОВИ ДОБИ РОМАНТИЗМУ	141
---	------------

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ У НЕСПОРІДНЕНИХ МОВАХ

Михайлова Є.В.

кандидат філологічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

КАТЕГОРІЙНА СЕМАНТИКА ПРИКМЕТНИКА В ТУРЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Постановка проблеми. У даному дослідженні визначення прикметника як частини мови – семантико-граматичного класу слів – ґрунтується на гетерогенному принципі класифікації, що базується на поєднанні трьох критеріїв: семантичного, синтаксичного та морфологічного. Ці критерії взаємопов'язані і становлять ієрархічно впорядковану послідовність трьох принципів аналізу слів турецької та української мов, що відображає системно-структурні відношення слова як знакової одиниці мови на граматичному мовному рівні. “У граматичній системі мови, яка є визначеною цілісністю, виокремлюються вузлові ланки, що об'єднують слова в граматичні розряди. Кожен такий розряд слів займає в граматичній будові мови визначене місце. Він протиставляється всім іншим граматичним розрядам слів і водночас об'єднаний із ними в одне ціле як компонент єдиної граматичної системи” [Скорик 1968: 284].

Слово як об'єкт частиномовної класифікації, звичайно, синтезує і лексичну і граматичну семантику, тому не можна стверджувати, що лексичні значення слів абсолютно не впливають на визначення частин мови, які є класами цих слів. Однак класифікація лексем за частинами мови насамперед обумовлюється закріпленими за ними граматичними функціями. Базовим теоретичним положенням дослідження є розуміння частини мови як граматичного явища – семантичної категорії граматичного порядку, що визначається на основі частиномовного категорійного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові та практичні граматики турецької мови визначають два статуси

прикметникових класів слів у граматичній системі турецької мови: 1) прикметник – окрема частина мови; 2) прикметник – атрибутивно-функціональний клас слів у межах частини мови предметно-якісне ім'я. Первинність функціонально-синтаксичного критерію спричинила відсутність у деяких граматиках турецької мови прикметника як окремої частини мови (Б. Емре, М. Ерґін, Ф. Еркман-Акерсон) і / або означення як окремого члена речення (Т. Аксалан, Т. Генджан, Ю. Ѓокнелль, З. Коркмаз). Ця тенденція відображена і в граматичній теорії М.О. Баскакова, який прикметник визначає як функціональну форму частини мови предметно-якісне ім'я [Баскаков 1957: 79]. Більшість учених вважають типовим визначення прикметника української мови як частини мови, що виражає ознаку предмета безпосередньо або через його відношення до чогось (І.Р. Вихованець, В.О. Горпинич, А.П. Грищенко).

Постановка завдання. Мета дослідження – визначити категорійну семантику прикметника в турецькій та українських мовах, проаналізувати спільне та відмінне, зокрема дослідити реалізацію категорійної семантики прикметника у синтаксисі турецького та українського речення.

Виклад основного матеріалу. Категорійна семантика прикметника 'статична ознака предмета' входить до загальномовної семантичної категорії якості, що формує функціонально-семантичне поле, до якого належать слова різних частин мови, але 'статична ознака предмета' виокремлюється в окрему частиномовну категорію за особливостями семантики, а саме статичністю та залежністю від предмета як носія цієї ознаки. За теорією номінації, прикметник автономно не співвідноситься з денотатом, а тільки через посередництво означуваного ним іменника, тому семантика 'статична ознака предмета' двокомпонентна, вона об'єднує лексичну сему (назву ознаки) та граматичну сему 'означальне відношення' (залежність від носія ознаки – іменника). Прикметники виражають статичну ознаку – якість, властивість, відношення, що безпосередньо або опосередковано характеризує предмет (особу), названий іменником. Така семантика узагальнюється в семантичну категорію 'статична ознака предмета', що визначається узагальненим питанням *nasıl?* в турецькій мові та який? в українській мові.

Питання *nasıl?* (*büyük (nasıl?) ← orman /великий ліс/*) вказує на узагальнену категорійну семантику прикметника: у поданому прикладі це означає, що ознака *büyük /великий/* характеризує будь-

який *ortan /ліс/*. Крім питання *nasıl?*, прикметники відповідають на питання *hangi? kaçınıcı? kiminki?*, які диференціюються залежно від конкретної мовленнєвої ситуації та специфіки лексичної семантики прикметника.

Прикметники відрізняються за своєю категорійною семантикою від слів інших частин мови, що позначають ознаки:

– іменників, які також можуть виражати семантику статичної ознаки, але незалежно від носія цієї ознаки, що в межах іменника визначається як категорійно предметнена ознака (*neşelik /радість/, gençlik /молодість/*);

– дієслів, що виражають процесуальну (динамічну) ознаку її носія, для якої характерна часова протяжність (*neşelenmek /радіти/, gençlenmek /молодіти/*);

– прислівників, які мають значення статичної обставинної ознаки, зовнішньої (зовнішні фактори) по відношенню до процесу (*akşamleyin çalışıyordum /працюю увечорі/*).

Відмінність категорійної семантики слів різних частин мови, що в ономасіологічному аспекті можуть бути співвідносними з однією і тією самою реалією дійсності, демонструє граматичну природу семантичної категорії атрибутивної ознаки, на якій формується частина мови. Слова як номінативні знаки належать до різних частин мови не на підставі узагальнення їхніх лексичних значень, що виявляються через референтну функцію, а на основі абстракції вищого рівня узагальнення – граматичної семантики, яка репрезентується у мові різними способами оформлення цих лексичних значень на синтаксичному та морфологічному рівнях граматичної системи мови.

Категорійна семантика ‘статична ознака предмета’ може оформлюватися в турецькій мові лексико-морфологічно і / або функціонально-синтаксично, в українській мові лише морфологічно.

Прикметники, які називають ознаку, що мислиться категорійно поза контекстом, як ознака предмета: *ılık /теплий/* (*nasıl? hangi? який?*), *soğuk /холодний/* (*nasıl? hangi? який?*), *ince-sik /тонесенький/* (*nasıl? hangi? який?*), *bulut-lu /хмарний/* (*nasıl? hangi? який?*), *yazılı /письмовий/* (*nasıl? hangi? який?*), виражають семантику ознаки лексично, що передається морфологічною будовою слова: 1) у непохідних прикметниках та прикметниках, утворених на базі непохідних (якісних) прикметників, ‘статична ознака предмета’ виражається коренем / основою слова синкретично: виражає саму

ознаку та відношення цієї ознаки до означуваного предмета, оскільки ономазіологічно ознака не існує відірвано від предмета, який вона характеризує, індивідуалізує, виокремлює з-поміж інших предметів: *iyi* /добрий/ (nasıl? який?), *kötü* /поганий/ (nasıl? який?), *iyi-cik* /добренький/ (nasıl? який?), *kötü-cük* /поганенький/ (nasıl? який?); 2) похідні прикметники, утворені на базі лексики інших частини мови, – морфологічні атрибутиви – називають ознаку предмета за відношенням до іншої реалії дійсності (предмета, кількості, дії), тому морфологічна будова таких прикметників відображає ці відношення спеціальними словотвірними афіксами: твірна основа називає явище дійсності (лексична сема), на основі якого формується відношення, а словотвірний афікс виражає атрибутивне відношення (граматична сема): *geç-tek* /проходити/ → *geç-eğen* /тимчасовий/; *insan* /людина/ → *insan-cıl* /людяний/; *bir* /один/ → *bir-incî* /перший/.

Такі слова поза контекстом відповідають на питання nasıl? який?, що підтверджує вираження ними категорійної семантики 'статична ознака предмета' і дозволяє кваліфікувати їх як лексичні прикметники – ад'єктиви.

Реалізуючись у мовленні, лексичні прикметники дублюють свою категорійну семантику на синтаксичному рівні, тому що в процесі номінації об'єднується ознака (прикметник) і її носій (іменник) у складі комплексної структури – назви об'єкта разом із ознакою, яка його характеризує. Цей зв'язок здійснюється на рівні синтаксису двома способами. Перший – у препозиції до означуваного іменника прикметники виражають атрибутивні відношення у функції означення. Другий – у постпозиції до означуваного іменника-підмета прикметники виражають предикативні відношення як присудок (безпосередньо) або частина складеного іменного присудка (опосередковано через дієслово-зв'язку). Аtribuтивні та предикативні відношення, що виражають семантику ознаки на функціонально-синтаксичному рівні, ономазіологічно відрізняються: в атрибутивних відношеннях ознака мислиться невідривно від носія ознаки – іменника, як внутрішня властивість предмета (особи), наприклад *erken ilkbahar* /рання весна/; у предикативних відношеннях ознака мислиться дискретно і характеризує предмет як актуальна для даної конкретної ситуації, наприклад, *Ilkbahar erkendir.* /Весна – рання./ "Предикативна якість (рос. качественность) (Сестра хвора і т. ін.) дискретна: позначувана ознака приписується її носію, виражаючи основний зміст акту предикації.

Зв'язок між ознакою і її носієм встановлюється лише в результаті цього акту. Роздільне приводиться у зв'язок, але ніколи не зливається в єдине ціле: цьому перешкоджає дискретне уявлення предиката стосовно суб'єкта. Інший характер має атрибутивна якість. Дискретність у цьому випадку не настільки яскраво виражена. Вона зберігається лише тому, що конкретна ознака може сполучатися не тільки з конкретною однією субстанцією, але й з іншими означуваними об'єктами (пор. *висока людина, високий дуб* і т. ін.)” [Бондарко 2002: 312].

Здатність виконувати прикметником атрибутивну та предикативну функції визначають і сучасні турецькі граматики. “Наприклад, *eski bina* /старий будинок/ та *bina eskidir* /будинок старий/, в обох цих варіантах використовується прикметник *eski*, але в першому випадку у функції означення, а в другому – частини іменного присудка. У першому випадку значення прикметника визначає та обмежує інший елемент значення. Ми можемо перефразувати це словосполучення як ‘старість визначена будинком’. У другому ж випадку вказується на основний елемент змісту, описується одна із можливих характеристик предмета, перефразовуючи ‘будинок має ознаку старості’ – це і є предикативна функція прикметника” [Martinez 1997: 304].

Атрибутивні синтаксичні відношення прикметника граматично оформлюються підрядним зв'язком прилягання препозитивного прикметника до означуваного іменника, в яких прикметник виконує функцію означення: *Medeniyet ve tarih kaupak ve şüpheli iki dosttur* /Цивілізація та історія – це два сумнівні, ненадійні друзі/ [Bozkurt 2005: 34].

В українській мові атрибутивні синтаксичні відношення оформлюються морфологічно, оскільки прикметник української мови є змінним та залежним від іменника. Значення ознаки прикметника має свої засоби вираження – закінчення: в називному відмінку –ий (-ій) для чоловічого роду (добрий, синій), -а, -я (-ая, -яя) для жіночого (добра, добрая, синя, синяя), -е, -є (-ее, -еє) для середнього (добре, сине, добрее, синее), -і (-ї) для множини (добрі, добрії). Закінчення морфологічно оформляє прикметник як “ознакові” слова і тому є знаками якості [Вихованець 2004: 120]. В турецькій мові препозиція до іменника в атрибутивному словосполученні не вимагає від прикметника додаткових морфологічних показників категорійної семантики і не зумовлює варіативності прикметникової лексеми, у

цій синтаксичній позиції прикметник реалізовується завжди в одній морфологічно незмінній формі.

Виступаючи у функції присудка, прикметник виражає ознаку предмета названого підметом. Предикативні синтаксичні відношення між підметом та присудком, вираженим прикметником, можуть граматично оформлюватися двома способами, що визначають структуру предиката (простий присудок або складений двочленний присудок) та два типи синтаксичного зв'язку з підметом.

В українській мові предикативна функція її полягає в тому, що прикметник у реченні виступає іменною частиною складеного присудка при зв'язці, тоді як в турецькій мові функцію простого присудка прикметник виконує самостійно, без допоміжного компонента (дієслова-зв'язки) і виражає лексичне та граматичне значення синтетично в одній словоформі.

Такі присудкові форми прикметника мають спеціальне морфологічне оформлення у минулому категоричному (-*di*, -*di*, -*du*, -*dü*, -*ti*, -*ti*, -*tu*, -*tü*), минулому суб'єктивному (-*miş*, -*miş*, -*muş*, -*müş*) та теперішньому (-*ım*, -*ın*, -*dir*, -*iz*, -*siniz*, -*dir-ler*) часах, а також в умовному способі (-*sa*, -*se*). Як в турецькій, так і в українській мові реалізуючись у позиції граматично залежного від підмета головного члена двоскладного речення, прикметник-присудок поєднується із підметом синтаксичним зв'язком узгодження, узгоджується в особі і числі (в українській мові узгоджується також рід): *Gök sağır-mış-ø* /Небо було глухим/; *İyilik yoluda yapılmış her iş seriata uygun-dur-ø* /Все, що робиться із добрими намірами, завгодно шариату/; *Çocğum çok zavallı-ydı-ø* /Моя дитинка була зовсім нещасною/ [Uşaklıgil 2001: 152]. Також прикметник може виступати у структурі складеного присудка, в якому прикметникова словоформа виражає лексичне значення ознаки, а допоміжне дієслово-зв'язка виражає граматичні значення і забезпечує синтаксичний зв'язок із підметом та вираження предикативних відношень. Функцію дієслова-зв'язки можуть виконувати напівабстрактні (напівповнозначні, напівлексичні) зв'язки, які зберігають у послабленому вигляді свій лексичний зміст: *olmak*, *bulunmak*, *ilmek*, *buti*.

Окрему групу у лексичному складі прикметників становлять якісні прикметники, які крім функції означення та присудка можуть, за твердженням лінгвістів-тюркологів виступати у синтаксичній функції обставини способу дії [Deny 2012: 233]. Керуючись функціональним критерієм, такі слова традиційно відносять до прислівника.

Семантично такі слова виражають ознаку, яка нічим не відрізняється від ознаки прикметника, але у межах прислівника протиставляється за семантикою іншим прислівникам. Традиційно прислівники поділяються на два семантико-функціональні розряди: прислівники означальні *hızlı çalışıyorum /швидко працюю/* і прислівники обставинні *kışın /взимку/, akşamleyin /ввечері/*. Питання про відмінність між означальними і обставинними значеннями другорядних членів речення, зокрема обставин, досить докладно розглядалось у російському мовознавстві. Зокрема О.О. Шахматов [Шахматов 1941: 399-406] виділяє особливу групу, так званих, означальних обставин, у ролі яких виступають прислівники способу, дієприслівники, в тому числі дієприслівникові звороти. Особливість означальних обставин визначає і О.М. Пешковський: "... Такі слова як: *прямо, вголос, враз, повністю* і т. ін., як і прислівники безпосередньо відносяться до дії, прямо обрисовують її. Навпаки, такі слова як: *тут, там, учора* і т. ін. тільки не прямо (не безпосередньо) відносяться до дії, вказують на щось побічне, щось таке, що в самій дії не міститься. У сполученні, наприклад, *він читав уголос* безформне слово обрисовує сам процес читання, вказує на одну з ознак цього читання, так само, як коли б було сказано: *він читав голосно*. У сполученні ж: *він читав учора* безформне слово вказує на щось таке, що в самому читанні не міститься, а означає тільки зовнішні умови читання. Слово "ознака" може бути застосовано тут, очевидно, тільки в надто широкому значенні. Однак саме ці слова й дали ім'я всій групі (обставини), а насильне застосування цього терміна до слів першого та другого розрядів (*голосно, бігом*) і створили такі безглузді й абсолютно незрозумілі терміни, як "обставина способу дії", "обставина кількості" і навіть в особливо ретельних шкільних граматистів "обставина способу вираження" [Пешковський 1935: 201].

В.В. Данилов зазначає, що такі слова як: *голосно, нерухомо, весело* означають спосіб дії, але визначати їх як обставина способу дії неправильно. "З граматичного боку, краще назвати їх означенням до дієслова, або щоб не порушувати встановленої системи граматичних уявлень, яка відносить означення тільки до іменників, варто говорити про означення способу дії, але, в усякому випадку, не про обставину" [Данилов 1938: 59].

Таким чином, означальні прислівники (*hızlı /швидко/, güzel /гарно/*) та обставинні прислівники (*yukarı /вгору/, aşağı /вниз/*) розрізняються за лексичною семантикою та функціонально, що

виявляється і в категорійних питаннях: перші відповідають на питання *nasıl?*, другі – на різноманітні питання *nereye? neredede? ne zaman? nereden?* і т. ін. Означальні та обставинні прислівники сполучаються із дієсловом підрядним зв'язком приляганням, але обставинні прислівники, які позначають фактори, умови існування предикативної ознаки, характеризуються більшою формально-синтаксичною автономністю у структурі речення, ніж означальні, які виражають безпосередньо ознаку дії.

Особливості семантики означальних прислівників дозволили повному кваліфікувати прислівникове значення цих слів. Зокрема в українському мовознавстві, І.К. Кучеренко розглядає означальні прислівники як другорядні члени речення, які виражають ознаки ознак і мають означальне відношення до інших членів речення (присудка та означення) з якими вони пов'язуються. “Як присудок так і означення, як уже було переконливо показано О.О. Потебнею, є виразниками ознак предмета... Їхня спорідненість у тому, що вони є виразниками безпосередньо належних предметам ознак. У матеріальному світі немає ознак без предметів (як і предметів без ознак). Зрозуміло, що ознаки ознак – це теж ознаки предметів... Виразники ознак інших ознак зв'язуються з виразниками інших ознак не безпосередньо, а через виразників ознак безпосередніх... Інакше кажучи, члени речення, що виражають ознаки ознак... опосередковуються виразниками ознак безпосередніх (присудком, означенням). З точки зору значення, ці члени речення є, безсумнівно, означенням, вони є виразниками ознак. Граматичною їхньою особливістю є опосередкованість відношення їх до виразника, носія ознак – предмета. Отже, загальною назвою цих членів речення, ми вважаємо, може бути опосередковані означення” [Кучеренко 2003: 344].

Опосередковані означення виражають опосередковану ознаку предмета, тобто через відношення її до іншої ознаки. Такі означення виступають у ролі поширювачів безпосередньої ознаки предмета – присудків та присубстантивних означень, а також можуть виражати означальні відношення до інших опосередкованих означень. Опосередковані означення формально-синтаксично сполучаються за допомогою підрядного зв'язку прилягання із дієсловом (*Ben neşeli konuşuyorum. /Я розмовляю весело/*) або прикметником (*çok neşeli oğlan /дуже веселий хлопець/*). Функціонально опосередковані означення виражають атрибутивні відношення стосовно носія ознаки, тобто характеризують підмет або додаток.

Розмежування якісних прикметників та утворених на їх базі якісно-означальних прислівників в українській мові здійснюється на морфологічній основі: прикметники – змінювані слова (*тихий, тиха, тихе...*), прислівники – незмінювані слова, утворені за допомогою словотвірного афікса -о (*тихо*). Проте функціонально слова обох частин мови виступають означеннями: прикметники – безпосередніми (присубстантивними), прислівники – опосередкованими.

Враховуючи функціонально-семантичну подібність якісних прикметників та означальних прислівників в українській мові, можна по-іншому кваліфікувати придієслівні означальні слова у сучасній турецькій мові. Наприклад, у реченні *Mehmet hızlı gidiyor /Мехмет іде швидко/ hızlı /швидко/* характеризує підмет *Mehmet /Мехмет/*, опосередковано вказуючи на його ознаку, тобто виконує функцію опосередкованого означення. Як відомо, у цій позиції слово *hızlı* є незмінюваним, як і у позиції присубстантивній *Hızlı tren vaktinde geldi. /Швидкий поїзд прибув вчасно/*. Отже, слово *hızlı /швидкий/* в обох реченнях має однакові семантичні (вказує на ознаку предмета), морфологічні (має незмінювану форму) і функціональні (виступає означенням) ознаки. Це дозволяє зробити висновок, що якісні прикметники у придієслівній препозиції не змінюють своєї граматичної характеристики і належать до семантико-граматичного класу прикметників.

Функція опосередкованого означення для якісних прикметників є семантико-граматичною, оскільки дублює категорійну семантику цих слів, проте ця функція є вторинною, оскільки у ній можуть виступати не всі прикметники, а тільки обмежена група якісних прикметників. У функції опосередкованого означення не можуть вживатися такі лексичні розряди якісних прикметників: назви кольорів (*ak /білий/, kara /чорний/, mavî /синій/, sarı /жовтий/* та ін.); назви мастей тварин (*siyah /вороний/, kestane /гнідий/* та ін.); назви зовнішніх (фізичних та тілесних) ознак (*sağır /глухий/, kör /сліпий/, şişman /товстий/, küçük /маленький, büyük /великий/* та ін.); назви фізіологічних або фізичних станів (*aç /голодний/, eski /старий/* та ін.); назви соціальних станів (*yoksul /бідний/, zengin /багатий/* та ін.).

Атрибутивні відношення прикметники виражають у препозиції до означуваного іменника у синтаксичних функціях: а) безпосереднього (присубстантивного) означення; та б) опосередкованого (придієслівного, приад'єктивного) означення, в яких прикметники морфологічно оформлюються у незмінній (укр. змінній) атрибутивній формі.

Предикативні відношення прикметники виражають у постпозиції до означуваного іменника у функції іменного присудка, в якій прикметники можуть морфологічно оформлюватися в як в турецькій, так і в українській мові.

Висновки. Виконуючи номінативну функцію, прикметники автономно не співвідносяться з денотатом, а тільки через посередництво означуваного ними іменника, тому категорійна семантика прикметника 'статична ознака предмета' двокомпонентна, вона узагальнює лексичну сему (назву ознаки) та граматичну сему 'означальне відношення' (залежність від носія ознаки – іменника). Категорійне значення 'статична ознака предмета' визначається узагальненим питанням *nasıl? який?*, але залежно від конкретної мовленнєвої ситуації та специфіки лексичної семантики прикметники відповідають на питання *hangi? kaçınıcı? kiminki? як?* Категорійна семантика 'статична (непроцесуальна) ознака предмета' функціонально реалізується в атрибутивних, атрибутивно-предикативних та предикативних синтаксичних відношеннях, що корелюють із категорійною семантикою прикметника, тому визначають функціональну особливість прикметника як частини мови: функції безпосереднього (присубстантивного) означення та присудка мають семантико-синтаксичний характер і є первинними синтаксичними функціями прикметника. У цих синтаксичних функціях можуть виступати всі прикметники незалежно від особливостей їхньої семантики. Атрибутивні синтаксичні відношення прикметника граматично оформлюються підрядним зв'язком прилягання препозитивного прикметника до означуваного іменника або опосередковано за допомогою підрядного зв'язку прилягання із дієсловом чи прикметником. В українській мові атрибутивні синтаксичні відношення оформлюються морфологічно. У цій синтаксичній позиції турецький прикметники реалізуються завжди в одній морфологічно незмінній формі. Ознакові слова, формують групу якісних прикметників, що виконують функцію опосередкованого означення. Опосередковане означення виражає опосередковану ознаку предмета через відношення її до іншої ознаки, вираженої присудком або присубстантивним означенням. Функція опосередкованого означення для якісних прикметників є семантико-граматичною, оскільки корелює із категорійною семантикою прикметника, але вторинною, тому що характерна для обмеженої групи якісних прикметників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Баскаков Н.А.* Морфологическая структура слов и части речи в тюркских языках / Н.А. Баскаков // Советское востоковедение. – 1957. – № 1. – С. 72–85.
- Бондарко А.В.* Теория значения в системе функциональной грамматики / А.В. Бондарко. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 736 с.
- Вихованець І.Р.* Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 411 с.
- Вихованець І.Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
- Горпинич В.О.* Морфологія української мови : [підручник] / В.О. Горпинич. – К. : Академія, 2004. – 334 с.
- Грищенко А.П.* Прикметник в українській мові / А.П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1978. – 208 с.
- Данилов В.В.* Методика наречий / В.В. Данилов // Русский язык в школе. – 1938. – № 2. – 59 с.
- Кучеренко І.К.* Теоретичні питання граматики української мови : Морфологія / І.К. Кучеренко. – Вінниця : “Поділля-2000”, 2003. – 464 с.
- Пешковський А.М.* Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковський. – М. : Усевно-педаг. изд., 1935. – 452 с.
- Скорик П.Я.* О принципах классификации слов по частям речи (на материале чукотско-камчатских языков) / П.Я. Скорик // Вопросы теории частей речи на материале языков различных типов. – Л., 1968. – С. 282–283.
- Шахматов А.А.* Синтаксис русского языка [2-е изд.] / А.А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
- Bozkurt I.* Bir Gün Belki / İ. Bozkurt. – Istanbul : Cem Yayınevi, 2005. – 358 s.
- Deny J.* Türk Dil Bilgisi / J. Deny. – Istanbul : Kabalcı yayınevi, 2012. – 956 s.
- Martinez J.G.* The Predicative Function of an Adjective / J.G. Martinez // EPOS. – 1997. – No. XII. – P. 303–313.
- Uşaklıgil H.Z.* Mavi ve siyah / H.Z. Uşaklıgil. – Ankara : Özgür Yayınları, 2001. – 400 s.

Наукове видання

СЕМАНТИЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЛЕКСИКИ
В АСПЕКТІ МІЖМОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Колективна монографія

Історія та сьогодення філологічної науки

Том 2

Academic Edition

LEXICAL SEMANTIC DERIVATION
IN CROSS-LINGUISTIC STUDIES

Collective work

History and Contemporaneity of Philological Science

Volume 2

Формат 60x84¹/₁₆.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Гарнітура Century Schoolbook.

Ум. др. арк. 8. Наклад 100.

Редакційно-видавничий відділ

Рівненського державного гуманітарного університету

м. Рівне, 33000, вул. Ст. Бандери, 12

тел.: (0362) 26-48-83

Друк: "ПараГраф+"

м. Рівне, 33000, вул. Гетьмана Мазепи, 6/8

тел.: (0362) 26-49-27